

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE QUALIFICATION DEVELOPMENT SYSTEM OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL EMPLOYEES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE LAST QUARTER OF THE XX – EARLY XXI CENTURY

Стаття присвячена проблемі визначення методологічних підходів до аналізу розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть. Визначено, що ефективність підвищення професійної кваліфікації зумовлюється тими обставинами, які безпосередньо стосуються організації й функціонування системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників.

Методологію дослідження ми тлумачимо як теорію наукового пізнання досліджуваного процесу, що включає систему загальних підходів, принципів і методів, які дають змогу здійснити ґрунтовний об'єктивний аналіз розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть як складного процесу поступових змін під впливом певних ідейно-політичних, соціально-економічних та організаційно-педагогічних чинників в умовах конкретної теорії й певного історичного періоду.

Під час аналізу розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України в зазначений період ми будемо спиратися на системний, синергетичний, критеріально-комплексний, методологічний, компаративний, історичний, особистісний, андрагогічний підходи.

Визначені методологічні підходи є взаємопов'язаними, тому їх поєднання є теоретично-методичною базою для аналізу розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть.

Обґрунтування методологічних підходів дало змогу сформулювати головні принципи історико-педагогічного дослідження.

У дослідженні під принципами ми розглядаємо фундаментальні положення, що відображають закономірності розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століття, а з іншого боку, визначають правила дослідження.

До головних принципів історико-педагогічного дослідження зараховуємо принцип єдності теорії і практики; принцип історизму; принцип суперечливості; принцип ієрархичності; принцип цілісності; принцип структуризації; принцип концентрації; принцип креативності; принцип діалогу.

Ключові слова: методологічні підходи, принципи наукового дослідження, система підвищення кваліфікації, науково-педагогічні працівники, заклад вищої освіти.

The article is devoted to the problem of determining methodological approaches to the analysis of the development of the system of professional development of scientific and pedagogical workers of higher education institutions of Ukraine in the last quarter of the XX – beginning of the XXI century. It is determined that the effectiveness of professional development is determined by the circumstances that directly relate to the organization and functioning of the system of professional development of research and teaching staff.

We interpret the research methodology as a theory of scientific knowledge of the researched process, which includes a system of general approaches, principles and methods that will allow a thorough objective analysis of the development of professional development of scientific and pedagogical staff of higher education in Ukraine in the last quarter of XX – early XXI century, as a complex process of gradual changes under the influence of certain ideological and political, socio-economic and organizational and pedagogical factors in terms of a particular theory and a certain historical period.

During the analysis of the development of the system of professional development of scientific and pedagogical workers of higher education institutions of Ukraine in this period we will rely on systemic, synergetic, criterion-complex, methodological, comparative, historical, personal, andragogical approaches.

The identified methodological approaches are interrelated, so their combination is a theoretical and methodological basis for analyzing the development of professional development of research and teaching staff of higher education institutions of Ukraine in the last quarter of the XX – early XXI century.

Substantiation of methodological approaches made it possible to formulate the main principles of historical and pedagogical research.

In the study under the principles, we consider the fundamental provisions that reflect the patterns of development of professional development of research and teaching staff of higher education in Ukraine in the last quarter of XX – early XXI century, and on the other hand, determine the rules of the study.

The main principles of historical and pedagogical research include: the principle of unity of theory and practice; the principle of historicism;

УДК 378.091.212: 05.963: 001.8 (477)
«1975/2000» (045)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/29-1.1>

Бабакіна О.О.,
канд. пед. наук, доцент,
професор кафедри педагогіки,
психології та менеджменту освіти
Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

the principle of contradiction; the principle of hierarchy; the principle of integrity; the principle of structuring; the principle of concentration; the principle of creativity; the principle of dialogue.

Key words: *methodological approaches, principles of scientific research, system of advanced training, scientific and pedagogical workers, institution of higher education.*

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Одним із важливих завдань модернізації вищої освіти в Україні є завдання підвищення статусу і професіоналізму науково-педагогічних працівників системи професійної освіти. Ефективність підвищення професійної кваліфікації зумовлюється тими обставинами, які безпосередньо стосуються організації й функціонування системи підвищення кваліфікації (далі – СПК) науково-педагогічних працівників (далі – НПП).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження розвитку СПК НПП ЗВО України й оформлення результатів здійснюватиметься з урахуванням наукового доробку з методології наукових досліджень О. Адаменко, В. Беспалька, Л. Ваховського, С. Гончаренка, О. Дахіна, Г. Дмитренка, Г. Єльникової, А. Зубка, Р. Зуб'яка, М. Кларіна, В. Курила, З. Курлянд, І. Ожерельєвої, В. Олійника, О. Пехоти, В. Пікельної, М. Романенка, І. Сиром'ятникова, Т. Сорочан, Є. Хрикова [3; 4; 5; 7; 8; 9; 13].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Даючи загальну оцінку стану проблеми підвищення професійної кваліфікації НПП, відзначимо, що дискусійним залишається понятійний апарат проблеми, відсутні чіткі визначення методологічних підходів до аналізу розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть.

Мета статті – розробити методологічну стратегію наукового пошуку, яка слугуватиме орієнтиром дослідження, і визначити методологічні підходи до аналізу історико-педагогічного дослідження.

Виклад основного матеріалу. В українських і зарубіжних словниках методологію (від грец. μέθοδος – правильний шлях, шлях дослідження) трактують як учення про науковий метод пізнання й перетворення світу; його філософську теоретичну основу; сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [6]; систему принципів і способів організації та побудови теоретичної та практичної діяльності, а також учення про цю систему [12]; набір методів, які використовуються в конкретній галузі дослідження або діяльності; система зі способів ведення, викладання або вивчення чогось [1]; сукупність методів, правил і постулатів, які використовуються дисципліною: особлива процедура або набір процедур; аналіз принципів або процедур розслідування в певній галузі [2].

На думку Є. Хрикова, розробка методології – це обґрунтування проекту майбутнього педагогічного дослідження. Обґрунтована та реалізована мето-

дологія дає досліднику змогу отримати нове наукове знання [13].

Аналізуючи організацію та методіку науково-дослідницької діяльності, Н. Кушнарєнко й В. Шейко обґрунтовують такі функції методології: обґрунтування способів здобуття наукових знань, які відтворюють динамічні процеси та явища; орієнтація на виявлення шляху, на якому досягається мета й завдання; забезпечення всеосяжності знаходження інформації щодо досліджуваного процесу чи явища; створення та надання нової інформації до фонду теорії науки; забезпечення трактування, збагачення, класифікації й систематизації термінів і понять у науці; розробка системи наукової інформації, що базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [14].

Ураховуючи все вищезазначене, методологію дослідження ми тлумачимо як теорію наукового пізнання досліджуваного процесу, що включає систему загальних підходів, принципів і методів, які дадуть змогу здійснити ґрунтовний об'єктивний аналіз розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть як складного процесу поступових змін під впливом певних ідейно-політичних, соціально-економічних та організаційно-педагогічних чинників в умовах конкретної теорії й певного історичного періоду.

Вивчення розвитку СПК НПП ЗВО України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть передусім залежить від правильності визначення методологічних підходів, принципів і методів дослідження.

Спираючись на загальну структуру методології, що обґрунтував Е. Юдін [15], ми виокремлюємо чотири рівні: філософський, загальнонауковий, конкретно науковий і технологічний (рис. 1).

Під час аналізу розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України в зазначений період ми будемо спиратися на *системний, синергетичний, критеріально-комплексний, методологічний, компаративний, історичний, особистісний, андрагогічний підходи*.

У кожному періоді розвитку СПК НПП ЗВО України домінувала певна ідея розвитку процесу. Щоб провести науковий обґрунтований історико-педагогічний аналіз необхідно використовувати *системний підхід*. Цей підхід є основоположним у формуванні цілісного сприйняття досліджуваного процесу, визначенні структурних компонентів як цілого СПК НПП ЗВО, що існувала в минулому, наявна в сьогоденні та визначатиме майбутнє.

Є. Хриков розуміє системний підхід як методологічну основу пізнавальної та перетворювальної діяльності. Передбачає виділення системи, її структурних елементів як на рівні системи загалом, так і на рівні кожної її підсистеми з урахуванням бажаного кінцевого результату, досягненню якого підпорядковане функціонування системи. Це стосується соціальних систем, яким притаманна цілеспрямованість. Забезпечити цілеспрямованість системи можна тільки завдяки перетворювальній діяльності людини [13].

Системний підхід є напрямом методології наукового пізнання, сукупністю загальнонаукових методологічних принципів, в основі якого лежить розгляд об'єктів як цілісної системи. Тож аналіз розвитку досліджуваного процесу у визначених хронологічних межах в контексті цього підходу дасть можливість:

- визначити загальну мету й конкретні завдання СПК НПП ЗВО України на всіх етапах її розвитку (системно-стратегічний підхід);
- виділити передумови, чинники й тенденції досліджуваного процесу (системно-дидактичний підхід);
- визначити особливості СПК НПП ЗВО України та провідних країн світу (Німеччини, Великобританії та США) у процесі їхнього історичного розвитку (системно-порівняльний);
- простежити в хронологічних межах діяльність ЗВО, наукових установ, їхніх структурних підрозділів (центрів, відділень), що проводили освітню діяльність у сфері підвищення кваліфікації НПП (системно-діяльнісний);
- з'ясувати критерії розвитку СПК НПП ЗВО України (системно-критеріальний підхід);
- виявити особливості управління СПК НПП ЗВО у відповідному періоді (системно-управлінський підхід);

– систематизувати й узагальнити отримані дані, факти, зробити висновки та з'ясувати стратегічні напрями подальшого розвитку досліджуваного процесу в контексті євроінтеграції (системно-перспективний підхід).

На сучасному етапі розвитку наукових досліджень поширюється обґрунтування доцільності використання *синергетичного підходу*, що спрямований на визначення загальних ознак розвитку й самоорганізації складних, цілісних, нестійких, нелінійних систем.

На думку З. Курлянд, синергетичному підходу властивий міждисциплінарний характер, бо синергетика не має власних об'єктів дослідження, а застосовує свої моделі, образні описи, поняття до об'єктів інших наук. Отже, об'єкти описуються ніби з різних сторін, у різних мовних системах. Це розширює інформацію про об'єкти, дає змогу глибше зрозуміти зв'язки, закономірності розвитку об'єктів, дає нове бачення їх і новий погляд на довкілля; загальнонауковий характер, бо в усіх складних системах, що розвиваються, виявляє себе властивість синергії. Це означає, що розвиток цих систем протікає як самоорганізація або структурна перебудова; удосконалювання зв'язків і якісні зміни відбуваються за рахунок взаємодії компонентів, підсистем, елементів і частин цілого. Ці зміни на різних рівнях (у параметрах систем) можна виявити, обміряти й осмислити як закономірності системних перетворень і загального еволюційного процесу [9, с. 21].

Використання синергетичного підходу дасть можливість аналізувати розвиток СПК НПП ЗВО України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть як складного нелінійного утворення, що народжується з хаосу, переходить до порядку й розвивається далі. Урахування цього підходу сприятиме розробці періодизації розвитку досліджуваного

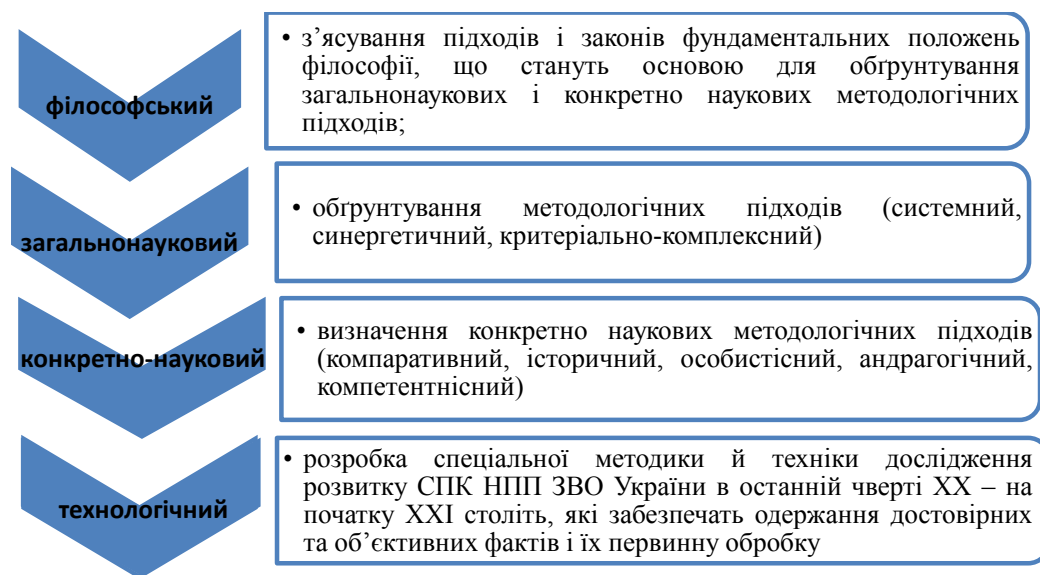


Рис. 1. Структура методологічних підходів за рівнями (за Е. Юдіним)

процесу, вивченню передумов, чинників, тенденцій, особливостей СПК НПП ЗВО України та провідних країн світу в хронологічних межах, концентруватимуть увагу на перехідних моментах – невизначеності й поліваріантності шляхів розвитку СПК НПП ЗВО, імовірності наявних прогнозів.

Наступним методологічним підходом обрано *критеріально-комплексний* підхід, розроблений В. Курилом [8].

Спираючись на дослідження Є. Хрикова, О. Адаменко, В. Курили та інших [3; 8; 13], Т. Сич обґрунтовує обраний підхід, наголошуючи, що він забезпечує детальний, якісний та об'єктивний його аналіз і допоможе системно вивчити всі сторони, складники методології дослідження проблем управління освітою; простежити поступовий розвиток методології дослідження проблем управління освітою у вітчизняній історії педагогічної науки; визначити моменти переходу методології дослідження проблем управління освітою у вітчизняній історії педагогічної науки до іншого рівня розвитку залежно від змін наукових парадигм, які характеризують певну етапність цього процесу; здійснити порівняльний аналіз цих етапів із метою виділення особливостей кожного з періодів; визначити тенденції подальшого розвитку методології дослідження проблем управління освітою в Україні [11, с. 24].

Погоджуючись із науковцем, вважаємо, що використання критеріально-комплексного підходу в межах дослідження дасть змогу визначити критерії та відповідні показники аналізу розвитку СПК НПП ЗВО України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть, ураховуючи статистичні дані, історичні факти, зовнішні та внутрішні чинники, з метою глибокого й об'єктивного аналізу розвитку досліджуваного процесу та подальшого визначення тенденцій цього розвитку в контексті євроінтеграції.

Продовжуючи визначення методологічних підходів дослідження, охарактеризуємо методологічні підходи за конкретно-науковим рівнем.

Для всебічного аналізу розвитку СПК НПП ЗВО України з метою вдосконалення цієї системи необхідно знати особливості розвитку СПК НПП ЗВО окремих провідних країн, що являють собою складники цілого й не суперечать один одному, а доповнюють європейський і світовий освітній і науково-дослідницький простір. Інтеграція СПК НПП ЗВО є однією з основних тенденцій розвитку вищої освіти, що полягає в об'єднанні університетів, аспірантур, докторантур, тематичних напрямів, внутрішній і міжнародній інтеграції в університетському співтоваристві, залученні науково-дослідницьких установ, центрів підвищення кваліфікації, бізнес-структур, представників урядів.

Тому в межах дослідження особливу роль відіграє *компаративний* підхід, що дасть можливість провести порівняльний аналіз об'єкта дослідження у двох площинах: за вертикаллю (ана-

ліз розвитку СПК НПП ЗВО України, Німеччини, Великобританії, США в кожному з виділених історичних етапів) і за горизонталлю (порівняння систем у кожній з обраних країн з метою визначення позитивних і негативних сторін і визначення стратегії розвитку СПК НПП ЗВО України в умовах євроінтеграційних процесів з урахуванням зарубіжного досвіду).

До основних завдань, що вирішуються в аспекті компаративного підходу, належать системний опис новітніх і маловідомих фактів, що відображають реальні процеси розвитку освіти; систематизація й аналіз кількісних даних про розвиток систем освіти; виявлення й аналіз найважливіших закономірностей і тенденцій розвитку освіти; розробка науково-обґрунтованих критеріїв оцінки якості й ефективності освіти в тій чи іншій системі; визначення пріоритетних напрямів освітньої політики, зіставлення досягнень і недоліків різних систем освіти.

Для розуміння залежності теперішнього від минулого та значення сучасного сьогодні СПК НПП ЗВО України як умови її розвитку в майбутньому в дослідженні використано *історичний* підхід.

Цей підхід дасть змогу аналізувати педагогічні явища та процеси в часовому контексті, що забезпечить здійснення об'єктивного аналізу змін у тогочасних трактуваннях понять і категорій. Виключно корисним історичний підхід буде для встановлення своєрідності історичного шляху розвитку СПК НПП ЗВО України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть, який можливо зіставити в процесі вивчення загального (притаманного й іншим країнам і народам) з індивідуальним (відображеного в неповторних історичних подіях на українських землях).

Наступним методологічним підходом виділяємо *особистісний* підхід. В основі цього підходу – людина, яка є найвищою цінністю суспільства. У нашому випадку – особистість НПП, яка має право на достойне життя, формальну, неформальну й інформальну освіту, підвищення власної кваліфікації, особистісний розвиток, самореалізацію й самовдосконалення в багатьох сферах життєдіяльності. Саме тому особистісний підхід передбачає спрямованість СПК не тільки на вдосконалення знань, умінь і навичок, а й, зокрема, на особистість НПП ЗВО, урахування її потреб, інтересів, схильностей і здібностей, реалізацію її власних потенційних можливостей, специфіки викладання навчальної дисципліни, яку вона викладає.

Андрагогічний підхід до розвитку СПК НПП ЗВО України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть дасть змогу проаналізувати розвиток досліджуваного процесу, ураховуючи повне задоволення актуальних і перспективних професійно-освітніх запитів НПП.

Андрагогічний підхід в СПК НПП ЗВО ґрунтується на характерних ознаках дорослих (НПП). НПП у процесі підвищення кваліфікації займають активну позицію; володіють установкою на самореалізацію, саморозвиток, самовдосконалення; мають соціокультурний досвід, що може бути як джерелом, так і перешкодою їх розвитку; відчувають потребу в удосконаленні актуальних знань, компетенцій, спрямованих на реалізацію його професійних завдань і вирішення проблем; є рівноправним суб'єктом управління підвищенням власної кваліфікації, включаючи всі етапи її проходження (цілепокладання, планування, організація, реалізація, контроль і корекція результатів підвищення кваліфікації).

Підвищення кваліфікації НПП ЗВО в контексті андрагогічного підходу спирається на принципи навчання дорослих: самовизначення й самостійності; спільної діяльності; опори на досвід НПП; індивідуалізації та системності едукативної; розвитку освітніх потреб НПП; усвідомленості підвищення кваліфікації; самооцінки й саморефлексії.

Використання *компетентнісного підходу* в СПК НПП ЗВО України зумовлено прийнятою Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [10]. Відповідно до неї, результат діяльності СПК НПП ЗВО України розглядається за такими компонентами: професіографічним – з'ясування змін у комплексі вимог до здійснення НПП професійної діяльності, ситуативно-герменевтичним – розгляд історико-педагогічної дійсності для встановлення механізмів розвитку підвищення кваліфікації НПП ЗВО; технологічним – вивчення організації процесу підвищення кваліфікації НПП ЗВО.

Визначені методологічні підходи є взаємопов'язаними, тому їх поєднання є теоретично-методичною базою для аналізу розвитку СПК НПП ЗВО України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть.

Обґрунтування методологічних підходів дало змогу сформулювати головні принципи історико-педагогічного дослідження.

У дослідженні під принципами ми розглядаємо фундаментальні положення, що відображають закономірності розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть, а з іншого боку, визначають правила дослідження.

До головних принципів історико-педагогічного дослідження СПК НПП ЗВО України в досліджуваній період зараховуємо:

– принцип єдності теорії і практики – передбачає акцентування уваги на змінах, що відбувалися в практичній діяльності НПП ЗВО України в контексті підвищення кваліфікації на певному етапі, і розробку перспективи СПК НПП ЗВО України в умовах інтеграційних процесів;

– принцип історизму – забезпечує розгляд «минулого» досліджуваного процесу, а також тенденції її розвитку. Цей принцип дасть змогу виокремити ідейно-політичні, соціально-економічні й організаційно-педагогічні передумови та чинники СПК НПП ЗВО України в досліджуваній період дослідження й обґрунтувати їх значення та наслідки для подальшого розвитку досліджуваної систем;

– принцип суперечливості – дає змогу виявити передумови, чинники, особливості організаційних структурних форм, які стали рушійною силою аналізу СПК НПП ЗВО України в досліджуваній історичний період;

– принцип ієрархічності – передбачає розгляд водночас СПК НПП ЗВО України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть як самостійне ціле, а також як підсистему післядипломної освіти;

– принцип цілісності – полягає в наданні можливості досліджувати СПК НПП ЗВО України в хронологічних межах як цілісного явища, що можна схарактеризувати, визначивши періоди її розвитку, тенденції тощо;

– принцип структуризації – передбачає структуризацію статистичних даних, фактів, наукових доробок учених у визначених хронологічних межах;

– принцип концентрації – дає можливість виявити та доповнити знання про конкретні дані, факти СПК НПП ЗВО України в дослідженій історичний період у процесі вивчення його діалектичного розвитку;

– принцип креативності – полягає в наданні можливості в процесі дослідження знайти власне аргументоване пояснення фактів, явищ, доповнити й роз'яснити сформовані знання, погляди, поєднуючи їх із науковою обґрунтованістю й передбачливістю;

– принцип діалогу – забезпечує розгляд СПК НПП ЗВО України як взаємопов'язану та взаємозалежну діяльність НПП, які постійно підвищують свою професійну компетентність з урахуванням соціального замовлення на підготовку конкурентоспроможних фахівців і зростання ролі вищої освіти в соціально-економічному розвитку сучасного суспільства.

Висновки. Отже, визначені методологічні підходи та принципи дослідження до аналізу розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть взаємопов'язані та взаємодоповнюють один одного, дають змогу сформувати логічно структуроване методологічне обґрунтування дослідження. Це дасть можливість вивчити передумови, чинники й особливості розвитку СПК НПП ЗВО України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століть.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/methodology> (дата звернення: 15.08.2020).
2. Dictionary by Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/methodology> (дата звернення: 15.08.2020).
3. Адаменко О. Методологічні засади дослідження історії розвитку педагогічної науки. *Рідна школа*. 2013. № 1-2. С. 8–14.
4. Ваховський Л.Ц. Конструювання методології регіонального історико-педагогічного дослідження. *Вісник Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2006. № 19 (114). С. 16–21.
5. Ваховський Л.Ц. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми. *Шлях освіти*. 2005. № 2. С. 7–11.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
7. Гончаренко С.У. Методологічні характеристики педагогічних досліджень. *Педагогіка і психологія*. 1993. № 1. С. 11–23.
8. Курило В.С. Становлення і розвиток системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Луганськ, 2000. 507 с.
9. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник / за ред. З.Н. Курлянд. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2007. 495 с.
10. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (дата звернення: 12.04.2019).
11. Сич Т.В. Розвиток методології дослідження проблем управління освітою в історії вітчизняної педагогічної науки (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). Харків, 2020. 761 с.
12. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А.В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 221 с.
13. Хриков Є.М. Методологія педагогічного дослідження : монографія. Харків : ФОП Панов А.М., 2017. 237 с.
14. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 5-те вид., переробл. і допов. Київ : Знання, 2006. 307 с.
15. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. Москва : Наука, 1978. 392 с.